

1. **Kőrösi Csoma Sándor emlékkönyv**, 1992, Szerk.: Fábian Ernő, Gazdáné Olosz Ella, Gazda József
2. **Kőrösi Csoma Sándor nyomdokain**, 1993, Szerk.: Fábian Ernő
3. **Kőrösi Csoma Sándor a lélek tükrében**, 1996, Szerk.: Szász Tibor András
4. **Kőrösi Csoma Sándor szellemútján**, 1998, Szerk.: Gazda József
5. **Kőrösi Csoma Sándor és tudományos műhelyeink**, 1999, Szerk.: Gazda József
6. **Kőrösi Csoma Sándor és a magyarság keleti eredete**, 2000, Szerk.: Gazda József
7. **Kőrösi Csoma Sándor és a magyar történelem útjai**, 2001, Szerk.: Gazda József
8. **Kőrösi Csoma Sándor és magyar mitoszaink**, 2002, Szerk.: Gazda József
9. **Kőrösi Csoma Sándor és a magyar nyelv**, 2003, Szerk.: Gazda József
10. **Kőrösi Csoma Sándor és a magyar keletkutatás**, 2004, Szerk.: Gazda József, Szabó Etelka
11. **Kőrösi Csoma Sándor, és kelet népei**, 2005, Szerk.: Gazda József, Szabó Etelka
12. **Kőrösi Csoma Sándor – test és lélek a keleti kultúrákban**, 2006, Szerk.: Gazda József, Szabó Etelka
13. **Kőrösi Csoma Sándor és keleti hagyományaink**, 2007, Szerk.: Gazda József, Szabó Etelka
14. **Kőrösi Csoma Sándor ésa magunk keresése**, 2008, Szerk.: Gazda József és Szabó Etelka
15. **Kőrösi Csoma Sándor – jelek térben és időben**, 2009, Szerk.: Gazda József, Szabó Etelka
16. **Kőrösi Csoma Sándor és az út**, 2010, Szerk.: Gazda József, Szabó Etelka
17. **Kőrösi Csoma Sándor és a népek önazonossága**, 2011, Szerk.: Gazda József, Petti Botond, Szabó Etelka
18. **Kőrösi Csoma Sándor – kultúrák keresztútján**, 2012, Szerk.: Gazda József, Petti Botond, Szabó Etelka

19. **Kőrösi Csoma Sándor – lelki élet, vallásosság**, 2013, Szerk.: Gazda József, Szabó Etelka, Ferencz Attiláné Szócs Éva
20. **Kőrösi Csoma – Mi a magyar**, 2014, Szerk.: Ferencz Attiláné Szócs Éva, Gazda József, Szabó Etelka
21. **Kőrösi Csoma Sándor – az igazság keresése**, 2015, Szerk.: Ferenczné Szócs Éva, Gazda József, Szabó Etelka
22. **Kőrösi Csoma Sándor – Nyomok az időben**, 2016, Szerk.: Ferenczné Szócs Éva, Gazda József, Szabó Etelka

23. **Kőrösi Csoma Sándor – Gyökereink**, 2017, Szerk.: Ferenczné Szócs Éva, Gazda József
24. **Kőrösi Csoma Sándor – Kötődések**, 2018, Szerk.: Ferenczné Szócs Éva, Gazda József
25. **Kőrösi Csoma Sándor – Tegnapi és mai magyarság**, 2019, Szerk.: Ferenczné Szócs Éva, Gazda József
26. **Kőrösi Csoma Sándor – A magyarság rétegei**, 2020, Szerk.: Ferenczné Szócs Éva, Gazda József
27. **Kőrösi Csoma Sándor – Sorskérdéseink**, 2021, Szerk.: Ferenczné Szócs Éva, Gazda József
28. **Kőrösi Csoma Sándor – Az idők arcai**, 2022, Szerk.: Ferenczné Szócs Éva

„Akinek van bátorsága felvetni a szkíta kérdést, annak ajánlatos a történetírás két eléggé megcsúfolt, talán legmegcsúfoltabb alapelvének a segítségét is igénybe vennie. Az igazságosság és az egyenlő esélyek elvéről van szó.

Az igazságosság elve akkor érvényesül, ha elfelejtjük a hamis premisszákat. És ha a kérdéseket helyesen tesszük fel. Mondunk egy példát a helytelen kérdésfelvetésre. Megkérdezhetjük: mennyiben szkíták a magyarok? Vagyis mennyiben magyarok a magyarok? De ilyen kérdést nem tehetünk fel, mert leegyszerűsítő és igazságtalan. Mennyiben magyarok a magyarok? E kérdés bizony csak akkor lesz valódi kérdés, ha igazságos kérdésként tesszük fel. A teljesebb valóságot figyelembe véve. És akkor kérdezhetjük a következőket:

Mennyiben magyarok a magyarok? Mennyiben németek a németek? Mennyiben franciák a franciák? Mennyiben olaszok az olaszok? Mennyiben oroszok az oroszok? Mennyiben lengyelek a lengyelek? Mennyiben angolok az angolok? E kérdésekre csak egyszerre szabad válaszolni. Mert így igazságos.

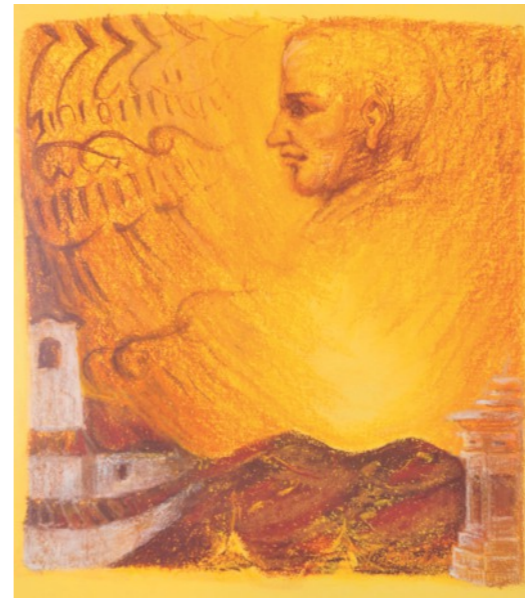
Próbáljuk meg! Felejtsük el egy pillanatra a nyelvi nemzet fogalmát, és vegyük komolyan az etnikum fogalmát. És tegyük fel a kérdéseket, de csakis igazságosan. Tehát: Mit jelent az, hogy magyar etnikum? És folytassuk: mit jelent az, hogy német etnikum? Mit jelent az, hogy francia etnikum? Mit jelent az, hogy angol etnikum? És a többi. Udvariasabban, azaz kíméletesebben fogalmazva: milyen eredetűek a magyarok, milyen eredetűek a németek, a franciák, az angolok? És a többi. E kérdésekre sokan tudják a választ, de nem írják le, ha pedig leírják, nem közlik, ha mégis közlik, senki nem veszi komolyan a közleményt. Miért? Mert a válaszok valóban döbbenetesek.”

Kocsis István

ISSN 1842-9645

KŐRÖSI CSOMA SÁNDOR – TÉNYEK ÉS ÉRVEK A MAGYARSÁGKUTATÁSBAN

2023

KŐRÖSI CSOMA SÁNDOR TÉNYEK ÉS ÉRVEK A MAGYARSÁGKUTATÁSBAN

2023

„Mi lehetne a megoldás? Ennek több útja lehet. Ez egyik az, hogy a jóindulatú, de megosztó képzelgéseket a nép széles rétegi számára is érthetően megírt ismeretterjesztő meggyőző tájékoztatással, s komoly, helytálló érvekkel le kell lepíteni, és »helyre kell tenni.« Ez bizony fáradtságos, de érdemes vállalni. Továbbá, a kiváló, tudományos elmék széthúzása helyett válasszuk a gyümölcsöző együttműködést. A magyar őstörténet, s annak feltárása nem holmi amatőr kedvtelés, vagy önös érdekű tudományos karrierépítés, hanem a Magyar Haza érdekeit szolgáló nemzeti ügy. Van tehát feladatunk bőven.”

Csajághy György

„Ránézve a nemeztakarókra egy udvar elevenedik meg a szemünk előtt. Egy olyan szép udvar, amilyen a Paradicsom kertje, a Hallhatatlanság kertje. Ezt a mesebeli, szép világot egy kerítés veszi körül. Ez a takaró szegélymintája. A kertben rózsá és jázminbokrok virágoznak, kellemes illatukat továbblebbenti a szellő. Hegyes ciprusfák merednek az ég felé. Minden a világosság, a világ közepe, a nap felé tör. Lehet ez a központi minta, az örök élet vizét adó szökőkút, vagy talán Salamon király hatszögletű vagy nyolcszögletű, csillagos varázsgyűrűje. Néha a kertben a fal mentén sátrak állnak, a tündérek sátrai. Ennyire szép és békés néha egy-egy falusi temetőkert a kora őszi nap fényében. A takarók 150-200 éve készültek, bolgár és török mestereik már rég meghaltak, s a kert egyre távolodik tőlünk.”

Nagy–Vidák

KŐRÖSI CSOMA SÁNDOR
TÉNYEK ÉS ÉRVEK A MAGYARSÁGKUTATÁSBAN

2023

A könyvet szerkesztette:
Ferenczné Szócs Éva

Készült

© Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület, 2023
ISSN 1842-9645

Készült a T3 Kiadó nyomdájában Sepsiszentgyörgyön.

M. Lezsák Gabriella

NÉHÁNY GONDOLAT A KÁRPÁT-MEDENCEI LEMEZES HAJFONATKORONGOK KELETI ELTERJEDÉSÉRŐL

1. kép: *László Gyula rajza a honfoglalás kori
női elit fejdíszviseletéről*

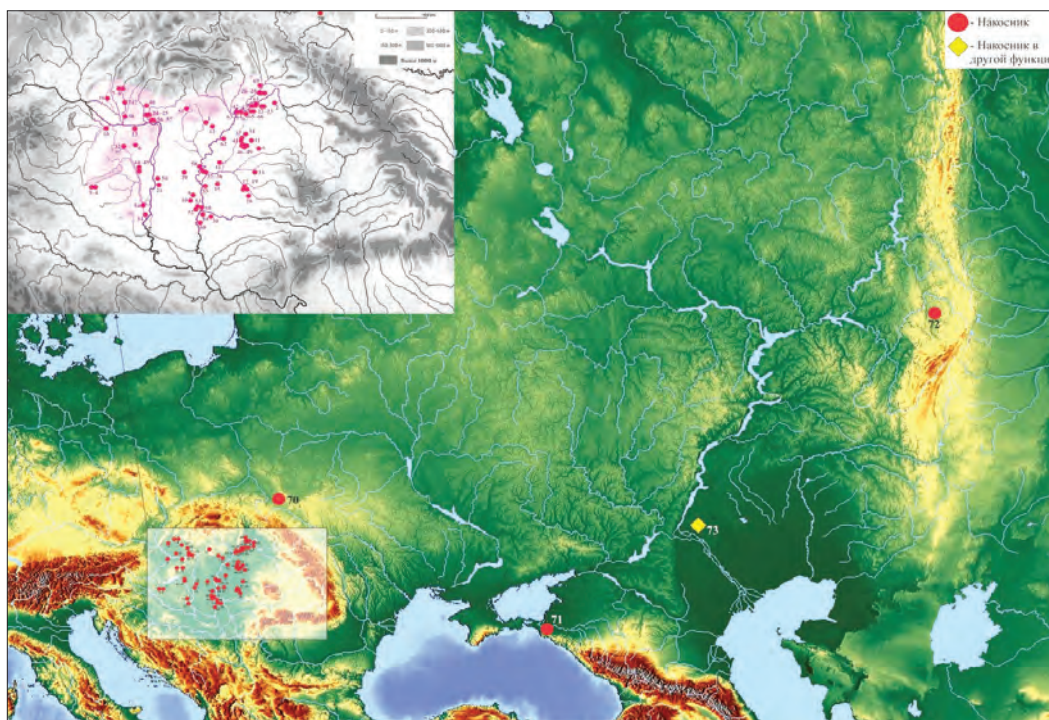
A Kárpát-medencei honfoglalás kori leletanyagban a hajfonatkorongoknak két típusát különbözteti meg a kutatás: a lemezes és az öntött, áttört példányokat. A régészeti feltárások szerint többnyire a női sírokból kerülnek elő, általában párosan használták őket és a fejdísz (1. kép), vagy a két varkocsba font hajat díszíthették. Mindkét típussal többen is foglalkoztak már (ld. pl. FODOR 1980, 189–219; FODOR 2014, 133–185; RÉVÉSZ 2014, 439–456; LEZSÁK ET AL. 2018, 143–168.), ábrázolásmódjuk

elemzését legutóbb Szabó Géza végezte el és mutatott rá a kaukázusi, valamint az attól délebbre található területekkel való szoros kapcsolataikra (SZABÓ 2022, 291–300.).¹ Jelen cikk arra keresi a választ, hogy meg lehet-e határozni egy kifejezetten magyar tárgytypusként számontartott régészeti lelet elterjedése alapján a korai magyarok keleti szállásterületeit?

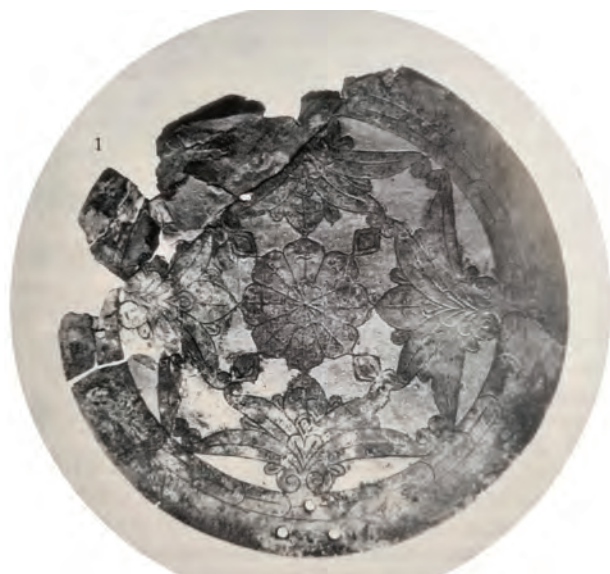
LEMEZES HAJFONATKORONGOK A KÁRPÁT-MEDENCÉTŐL KELETRE

A honfoglalás kori Kárpát-medencében, illetve közvetlen környezetében napjainkig mintegy 70 lelőhelyen dokumentáltak lemezes hajfonatkorongot, ettől jóval keletebbre eddig csupán három helyszínen került elő (M. LEZSÁK ET AL. 2018, 143–168) (2. kép). A karanajevói (Oroszország, Baskíria) lemezes hajfonatkorongot hiteles régészeti feltárás során találták az Urál déli részén, és 1981-ben publikálták (МАЖИТОВ 1981, 108, Рис. 58. 25.). A bronzkori kurgánba utólag beásott 32. sz. női temetkezést egykor sírrablók fosztották ki, az egyik aranyozott ezüstlemezből készült, palmettamintával díszített hajfonatkorongot azonban a sírban

¹ Az említett területek fontosságára korábban más példák alapján Fodor István is felhívta a figyelmet: FODOR 1980, 213.

2. kép: A lemezes hajfonatkorongok elterjedése a Kárpát-medencétől az Urálig
(M. Lezsák et. al. 2018, 162. nyomán)

3. kép: A karanajevói hajfonatkorong
a Dél-Urál vidékéről

hagyták (3. kép).² A régészeti feltárás során készített dokumentáció szerint a koponya mellett feküdt, tehát egykor a hajfonat dísz volt. A leletet publikáló Mazsitov a sírt viszonylag tág időhatárra, a 9–10. századra datálta, és a hajfonatkorong technikai kivitelezése, díszítése, valamint viselésének módja alapján a korai magyarokhoz kötötte (МАЖИТОВ 1981, 127.). A volgai bolgároktól délkeletre, az Urál déli előterében található hasonló kurgántemetőkből előkerült néhány tárgytypus és temetkezési szokás

(pl. részleges lovastemetkezés) alapján a kutatók egy része ebbe a térségbe helyezi a korai magyarok Etelköz előtti szállásterületét, a történelmi Magna Hungáriát. E csoportokat a helyi, 6–8. századi kusnarenkovói és a 8–9. századi karajakupovói kultúrákban sejtik (ИВАНОВ 1999; FODOR 2010, 42–47; TÜRK 2014, 24.).

A Kaukázus észak-nyugati lábánál, a Fekete-tenger keleti partvidékén található Andrejevskaja ssel (Oroszország, Krasznodari körzet) kora középkori te-

² A temetkezésből egy agyagedény is előkerült, amit a fej mellett találtak meg az ásatók.

4. kép: Az Andrejevskaja scseli hajfonatkorong a Fekete-tenger északkeleti partvidékéről

5. kép: A kolobovkai hajfonatkorong a Volga középső folyásáról

metőből előkerült ún. palmettafás, aranyozott ezüst hajfonatkorong a 2016-os I. kaukázusi régészeti kutatóút során vált ismertté (M. LEZSÁK ET AL. 2018, 143–168) (4. kép). A leletet Andrej Bandurko anapai helytörténész találta az 1987-ben felfedezett temető területén, tehát szórványként került az Anapai Régészeti Múzeumba. A kivitelezése és a díszítése alapján az Andrejevskaja scseli hajfonatkorong szorosan kötődik a 10. századi Kárpát-medence lemezes hajfonatdíszeihez és az ún. tarsolylemezes körhöz. A 2015-ben beszolgáltatott lelethez többek között egy töredékes ezüst tarsolylemez és egy töredékes szablya is tartozott, amelyek szintén a Kárpát-medencei honfoglalás kori emlékanyaggal állíthatók közvetlen párhuzamba.³ A Kaukázus északi előterében talált tárgytipusok (pl. palmettamintás fegyverek, bordűrös övdíszek stb.) a mai Ukrajna területére lokalizált Szubbottici kultúrára is jellemzőek, ezt a régészeti horizontot a kutatás bizánci írott források alapján a korai magyarok etelközi szállásterületével azonosítja. Bizánci, arab és nyugati kútfők alapján viszont a Kaukázus északnyugati előtere és a Meótizs

(Azovi-tenger) melléke az etelközi időszakot megelőző történelmi Levédiával is összefüggésbe hozható (MORAVCSIK 1930, 108; ERDÉLYI 2008, 21.).

A harmadik lelőhelyen dokumentált lemezes hajfonatkorongpár a Volga folyó középső folyása mellől származik, itt azonban másodlagos felhasználást figyeltek meg: a harcos mellé eltemetett ló sörényét díszítették vele (КРУГЛОВ 2016, 155.) (5. kép). A lelőhely, Kolobovka Volgográd mellett helyezkedik el, amely a ko-

³ A leletekről ld.: NOVICSHIN ET AL. 2021, 147–168.

rai középkorban fontos kereskedelmi csomópont volt, és egyúttal a folyón való átkelőhelyként is szolgált.

Alapvető módszertani követelmény, hogy ha valamelyik régészeti kultúrába egy újonnan talált tárgyat szeretnénk besorolni, akkor rendelkezniük kell a tárgyaltnak legalább egy hiteles körülmények között előkerült és dokumentált példányával (RÉVÉSZ 2012, 444.). Ez a kritérium a karanajevói példánnyal megvalósult, vagyis tény, hogy ennek a tárgy típusnak van egy régészeti jól dokumentált keleti párhuzama. Fontos ismételt kiemelni, hogy a temetőt publikáló Mazsitov a hajfonatkorongos sírban nyugvót a tárgy használata miatt etnikailag magyarnak határozta meg (МАЖИТОВ 1981, 127.). Az Andrejevskaja scseli hajfonatkorong viszont szórványként került az Anapai Régészeti Múzeumba, előkerülési helye (a Fekete-tenger északkeleti partvidéke) azonban mindenképpen jelzésértékűnek számít. Összegzésként megállapítható, hogy mindhárom lelőhely ugyanazon az északkelet–dél nyugat irányú hosszanti tengelyen helyezkedik el, ez a tengely pedig elterjedését tekintve az Uráltól a Volga folyón át a Kaukázusig húzódik.

A honfoglalás kori emléktárgy leg több eleme nem tekinthető etnospecifikusnak, vagyis több népcsoport is használhatta ugyanazokat a tárgy típusokat, amelyek elsősorban az azonos kultúrkörhöz való tartozást jelzik. A viseleti, fegyverzeti stb. elemek viszont tartalmazhatnak olyan technikai és díszítőelembeli megoldásokat, amelyek etnikumjelzők lehetnek (BÓNA 2000, 18–19.; KOMAR 2018.). Az Urál déli részén, valamint a Kaukázus északnyugati dombvidékén talált lemezes hajfonatkorongok feltehetően egy azonos viseleti elem részeként értelmezhetők. Ezen túlmenően azonban a kivitelezésükben, valamint a díszítésükben is megfigyelhetők azonosságok. Fontos kapcsolat, hogy mindkét példány aranyozott ezüstlemezből préseléssel készült, felerősítésük lyukakkal történt, és növényi ornamentikával, palmettával díszítették őket. Az Andrejevskaja scseli példányon az ún. palmettafát jelenítették meg,⁴ ezt a motívumot magyar típusúnak nevezi a kutatás (erről ld.: BOLLÓK 2015, 360–362.). A Kaukázus északnyugati előterében, Andrejevskaja scsel lelőhelyről előkerült lemezes hajfonatkorong áll a legszorosabb kapcsolatban a Kárpát-medence hasonló példányaival, köztük pl. az anarcsi vagy a csengelei példánnyal. Ezeket a példányokat – és általánosságban a lemezes korongok viselésének divatját – a kutatás a 10. századra datálja (M. LEZSÁK ET AL. 2018, 154–155.).⁵ A kutatások a honfoglalás kori palmettas díszítésmódot az iráni, szaszanida művészetből eredeztetik (PÓSTA 1905, 152–153; FETTICH 1937, 83, 91.), elterjedésükben azonban a szaszanida művészetet továbbvivő iszlám művészet szerepét is hangsúlyozzák (FETTICH 1937, 85–94; BOLLÓK 2015, 368.).

⁴ Bollók Ádám meghatározása alapján: BOLLÓK 2015, 260.

⁵ Annak eldöntéséhez, hogy a Kárpát-medencétől keletre talált lemezes hajfonatkorongok előzménynek tekinthetők, vagy már az új hazában készültek és onnan kerültek keletre, további – szerencsés esetben érmével előkerülő – leletek lennének szükségesek a szóban forgó területekről.

A magyar típusúnak meghatározott hálós palmettamotívum viszont már jóval előbb, a mai Irak területén található sumer és a transzkaukázusi, urartui „szkíta” leletanyagban is megtalálható (ld. pl.: ORTHMANN 1985, 317.). A Pontusz-Meóthisz térségébe lokalizálható ún. királyi szkíták emlékanyagában szintén előfordul a palmettás díszítés (Pl.: АЛЕКСЕЕВ 2012, 84, 116, 177, 195, 206, 210, 224).⁶

A lemezes hajfonatkorongok elterjedése kapcsán lényeges azt is kiemelni, hogy eddig csak a Dél-Urál és az Északnyugat-Kaukázus térségében, a Fekete-tenger északkeleti partvidékén került elő ez a tárgytypus, az etelközi területhez sorolt Szubbottici horizont (Dnyeper középső szakasza, Ukrajna) leletei közül viszont hiányzik. Ez a körülmény a Kárpát-medence és az említett két terület közötti közvetlen kapcsolatra utalhat. Az összeköttetés azonban a Kárpát-medence és a Kaukázus északi része között sokkal szorosabb lehetett, amit az is alátámaszt, hogy eddig egyetlen veretes vagy lemezes tarsoly sem került elő az Urál déli előteréből vagy annak keleti oldaláról,⁷ viszont az Észak-Kaukázus térségében mindkét típus előfordul.⁸ A palmettával díszített tárgyak a kutatások szerint az Urál déli előterében csak a 9. század második felétől tűnnek fel (BOLLÓK 2015, 389.), míg a Kaukázus északi térségének sztyepei típusú leletei között már jóval korábban megtalálhatók (ld. pl.: ПЬЯНКОВ ET AL. 2014, 50–51.).

A tárgytypus eredetét tekintve László Gyula 1944-ben úgy vélte, hogy az a Pontusz-vidéki királyi szkíta fejedelmi leletanyaghoz vezet (LÁSZLÓ 1944, 152.). A Fekete-tenger északkeleti részén, a Tamany-félszigeten található Nagy Iker (Большая Близница) szkíta kori kurgán egyik fejedelmi női temetkezéséből valóban előke­rült egy olyan fejdísz, amelyet korongpár díszített (6. kép).⁹ A középkori szláv kultúra kiváló ismerője, Rübakov az oroszországi régészeti feltárásokon talált 11–13. századi orosz fejedelmi női fejdíszeket szintén a királyi szkíta leletanyagból eredeztette (РЫБАКОВ 1981, 54.). A Pontusz-Meóthisz térségének királyi szkíta anyagi műveltsége tehát alapvető hatással lehetett a későbbi kultúrákra is.¹⁰

⁶ A meóthiszi szkíta fémművességnek az ún. tarsolylemezes körre gyakorolt hatására már Fettich Nándor is felhívta a figyelmet, szerinte az ottani fémművesközpontok továbbélése révén jutottak a magyarok a szkíta motívumokhoz (FETTICH 1937, 9–11, 91, 99.).

⁷ A Kárpát-medencétől keletre talált veretes és lemezes tarsolyok lelőhelyei a Volga-Káma folyók völgyeinél nem terjednek tovább keleti irányban, az Urál déli előteréből és a hegység keleti oldaláról ugyanis eddig egyetlen tarsolydísz sem ismert.

⁸ Lemezes tarsoly a Kaukázus északnyugati részén Andrejevskaja scselből (NOVICSIHIN ET AL. 2017, 67–88.), veretes tarsoly pedig a mai csecsenföldi Martan Csuból került elő (VINOGRÁDOV 1983, 211–220). A Kaukázus térségével való kapcsolatot Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár is megörökítette, amikor arról számolt be, hogy az Árpád-dinasztia a 10. század közepén követek útján még összeköttetésben állt a magyarságtól elszakadt és a Kaukázus déli (!) részébe telepedett szavárd magyarokkal.

⁹ Bővebben a leletről ld.: АРТАМОНОВ 1966, 68–70.

¹⁰ Hasonló következtetésre jutott Artamonov is. Szerinte a kezdeti görög hatáson a szkíta fémművés­ség túllépve teljesen egyedi művészetet teremtett, amely még a poszthun időszak sztyepei népei­nek művészeti stílusát, kultúráját is meghatározta (АРТАМОНОВ 1966, 84.).

6. kép: A Meótzis délkeleti részén, a Tamany-félszigeten található „Nagy iker” szkíta kori kurgán női, fejedelmi leletei, köztük a korongos fejdíszszel és egy korongokkal díszített női fejet ábrázoló négyzet alakú aranylemezzel

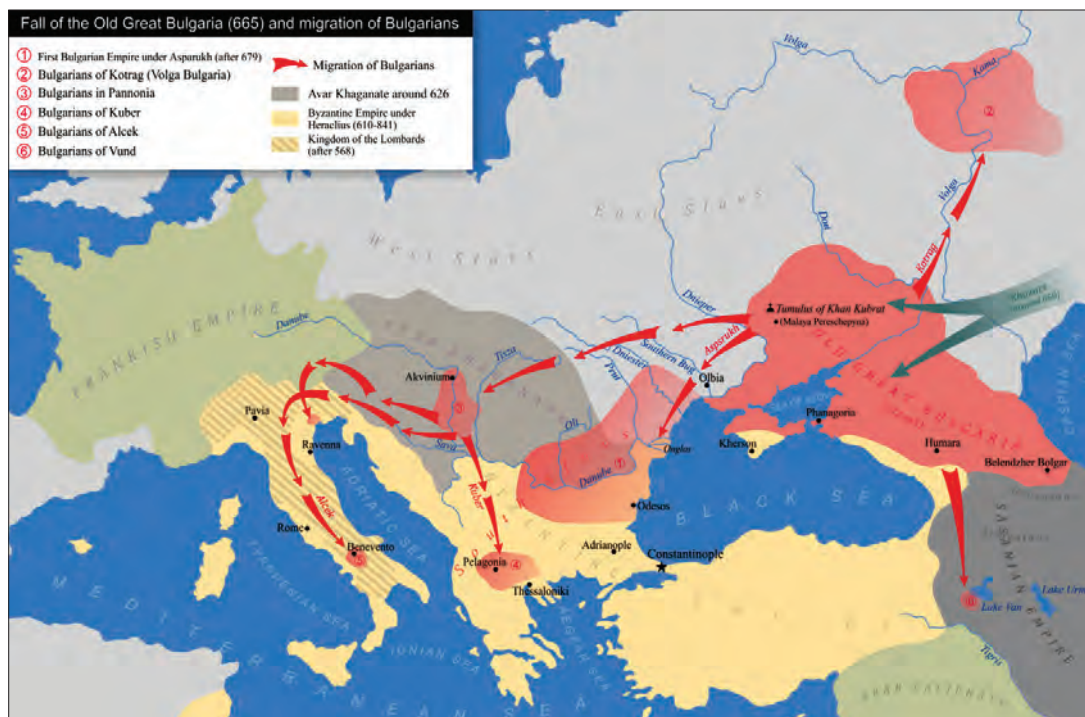
A TÁRGYTÍPUS KELETI ELTERJEDÉSÉNEK TÖRTÉNETI ÖSSZEFÜGGÉSEI

Érdekes összefüggés, hogy a keleti lelőhelyeken előkerült lemezes hajfonatkorongok éppen azokról a területekről váltak ismertté, amelyek az írott források és a régészeti leletanyag egy része alapján a korai magyarok keleti szállásterületeivel (is) azonosíthatók. Az írott források tanúsága szerint a magyar népnév a 9. század első felében a Pontusz-Meótzis térségében tűnt fel elsőként, és már jóval korábban, 527 táján bizánci kútfők szerint a Meótzis délkeleti mellékén élt egy

hun fejedelem is, akit Mogyernek hívtak (MORAVCSIK 1927, 258–271.). Több kutató is felvetette már, hogy ez a hun fejedelem lehetett a magyar nemzetség vagy törzs névadója, amely később népnévünké vált (Pl.: MORAVCSIK 1927, 265; SZABADOS 2022, 107–128.). Önelnevezésünk egy másik formája, a Hétmagyar (Hetumoger) szintén a Meótisz keleti térségébe, a Kaukázus északnyugati előterébe vezet (OBRUSÁNSZKY 2013, 82–83; SUDÁR 2020, 213–221.). De nem csupán önelnevezésünk, hanem külső megnevezésünk alapja, az onogur is a Pontusz-Meótisz mellékére lokalizálható. Az onogur népnév a térségben már az 5. századtól szerepel a bizánci forrásokban, Jordanesz szerint a 6. században az észak–dél irányú prémutat felügyelték (MORAVCSIK 1930, 91.). Vagyis a Felső-Volga, Dél-Urál és Nyugat-Szibéria erdőlakó népeitől az onogurok szerezték be a prémeket, bőroket, valamint az értékesítésüket is ők végezték. A Ravennai Geográfus leírása alapján országuk, Patria Onogoria a 7. században a Meótisz (Azovi-tenger) keleti és északi mellékére lokalizálható (SZÁNTÓ 2020, 101–125.), s a 8. században még itt szerepelnek a bizánci forrásokban (MORAVCSIK 1930, 108.). A Ravennai Geográfus adatai a magyarság eredetmondáját, a Csodaszarvas mondát is hitelesítik, mivel a feljegyzések szerint a Meótisz délkeleti szomszédságában a hunokkal, onogurokkal egy időben valóban bolgár és alán népek éltek (SZÁNTÓ 2020, 125.).

Somfai Kara Dávid mutatott rá legutóbb, hogy az írott források alapján jól dokumentált korai bolgárok Kubán-vidéki őshazájukból történt kirajzása a korai magyarság szétvándorlását is modellezheti (SOMFAI KARA 2020, 135, 136.). Az írott források szerint a korai bolgárok a 7. század második felében, Kuvrat fejedelem halála után a kazár támadások hatására több részre szakadtak: pl. egy részük a Felső-Volga vidékén létrehozta Nagy-Bulgáriát, másik csoportjuk nyugatra költözött, és megalapította Dunai-Bulgáriát, míg egy kisebb töredékük a Kaukázus védett hegyláncai között talált otthonra. Maradékuk viszont Batbaján vezetésével az ősi földön élt tovább, és a kazárok adófizetője lett (7. kép). Több kutató szerint az onogurok egy része a bolgár szétvándorlás idején, a 7. század második felében a bolgárokkal együtt kerülhetett a Julianus által megtalált Magna Hungáriának nevezett területre (ld. pl.: ERDÉLYI 2008, 23.), míg egy másik töredékük, a Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár által említett szavárd magyarok Transzkaukáziába telepedtek. Az onogurok többsége viszont a kazárok adófizetője lett, és a 9. század elejéig a Meótisz mellékén élt, majd egy vallási vita során kilépve a kazár szövetségből immár magyar néven e területről vonult a kabarokkal együtt az Etelköznök nevezett területre, később pedig a Kárpát-medencébe (MORAVCSIK 1930, 108–109.). Vagyis ugyanazt a szétvándorlási mintát követték, mint korábban a bolgárok.

Somfai Kara Dávid egy másik érdekes példát is említ a korai magyar szétvándorlás modellezésére. Szintén írásos feljegyzésekből tudjuk, hogy a 15. században a nogaj-tatórok szabadon nomadizáltak az Urál és a Kaukázus közötti

7. kép: A korai bolgárok szétvándorlási térképe

füves területeken, majd miután ellenőrzésük alól a prémút orosz fennhatóság alá került, a 16. században az északi, illetve a déli periferikus területekre szorultak, vagy nyugatra (a Krím-félszigetre és a mai Moldvába) vándoroltak, akárcsak korábban a bolgárok és a korai magyarok (SOMFAI KARA 2020, 133, 139–140.). A nogajok északon a baskírokba olvadtak, más részük a Kaukázusba telepedett, vagy nyugatabbra költözött. Vagyis a nogajok a bolgárok és a magyarok egykori szétvándorlási mintáit követték (SOMFAI KARA 2020, 140.). Somfai Kara Dávid szerint e körülmények miatt alapvető jelentőségű azoknak a kipcsak-török népeknek, köztük pl. a baskíroknak, kazanyi tatároknak, nogajoknak, kumukoknak, karacsáj-malkároknak az etnikai történetét vizsgálni, amelyek a korai magyarok elvándorlása után népesítették be Kelet-Európát az Uráltól a Kaukázusig, és napjainkban is ott élnek. A keleten maradt kisebb-nagyobb magyar töredékek ugyanis ezekbe a népcsoportokba olvadhattak be, amit a recens genetikai vizsgálatok is jeleznek (Ld. pl. L. NAGY ET AL. 2020). A fenti adatok alapján a korai magyarság szállásterülete az etelközi időszakot megelőzően a Kaukázus északnyugati előtere és az Urál hegység közötti területre helyezhető, ami az írott forrásokkal, valamint a középkori magyar krónikák eredethagyományával is összhangban van. Ezt a modellt a kifejezetten magyar tárgyúnak tartott lemezes hajfonatkorongok keleti elterjedése is alátámasztja.

IRODALOM

- BÓNA 2000=BÓNA István: *A magyarok és Európa a 9–10. században*. História Könyvtár Monográfiák 12. Bp., 2000.
- ERDÉLYI 2008=ERDÉLYI István: *Schytia Hungarica. A honfoglalás előtti magyarság régészeti emlékei*. Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2008.
- FETTICH 1937=FETTICH Nándor: *A honfoglaló magyarság fémművészete*. Archaeologia Hungarica XXI. Bp., 1937.
- FODOR 1980=FODOR István: Honfoglalás kori korongjaink származásáról. A verseci és tiszasülyi korong. *Folia Archeologica* 31. 1980, 189–215.
- FODOR 2010=FODOR István: *Őstörténet és honfoglalás. Magyarország története I.* Bp., 2010.
- FODOR 2014=FODOR István: Honfoglalás kori korongjaink és párhuzamaik. *Folia Archaeologica* 56, 133–185.
- KOMAR 2018= Olekszij KOMAR: *A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei*. Bp., Martin Opitz Kiadó, 2018.
- L. NAGY ET AL. 2020= Péter L. NAGY ET. AL.: Determination of the phylogenetic origins of the Árpád Dynasty based on Y chromosome sequencing of Béla the Third. *European Journal of Human Genetics*, 2020.
- LÁSZLÓ 1944=LÁSZLÓ Gyula: *A honfoglaló magyar nép élete*. Bp., Püski kiadó, 1944.
- M. LEZSÁK ET. AL. 2018= Gabriella M. LEZSÁK – Andrey NOVICHKIN – Erwin GÁLL: The analysis of the discoid braid ornament from Andreyevskaya Shhel (Anapa, Russia) (10th century). *Acta Archaeologica Carpathica* 53. (2018), 143–168.
- MORAVCSIK 1927=MORAVCSIK Gyula: Muagerisz király. *Magyar Nyelv* 23. (1927), 258–271.
- MORAVCSIK 1930=MORAVCSIK Gyula: Az onogurok történetéhez. *Magyar Nyelv*, 26. (1930), 89–109.
- NOVICSIHIN ET AL. 2017=NOVICSIHIN, Andrej – M. LEZSÁK Gabriella – Gáll Erwin: Tarsolylemez-töredék Andrejevskaja scselből. Gondolatok a tarsolyok kelet-európai és Kárpát-medencei elterjedésével kapcsolatban. *Alba Regia* 45. (2017), 67–88.
- NOVICSIHIN ET AL. 2021 = NOVICSIHIN, A. M. – LEZSÁK, G. M.–GÁLL, E.: Az Anapa melletti Andrejevskaja scsel 10. századi leleteinek Kárpát-medencei párhuzamai. *Ephemeris Hungarologica* 2021/1. 147–168.
- OBRUSÁNSZKY 2013=OBRUSÁNSZKY Borbála: *Hunok, hungárok, magyarok*. Kárpátia Műhely, Bp., 2013.
- ORTHMANN 1985=ORTHMANN, W.: *Der alte Orient*. Propyläen-Verlag, 1985.
- PÓSTA 1905/I.=PÓSTA Béla: Régészeti tanulmányok az Oroszöldön I–II. rész. *Zichy Jenő grófharmadik ázsiai utazása*. Bp.-Leipzig, 1905.
- RÉVÉSZ 2012=RÉVÉSZ László: Honfoglalás kori áttört állatalakos hajfonatkorongok a Kárpát-medencében. *Avarok pusztái. Tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára*. Szerk.: Anders A. – Balogh Cs. – Türk A. Opitz Archaeologica 6. Budapest, 2012, 401–420.
- SOMFAI 2020=SOMFAI Kara Dávid: Kipcsak török (kun) ajkú népek kutatása és a magyar őstörténet. *Magyar őstörténeti műhelybeszélgetés*. Szerk.: Neparáczki Endre. A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 20. Magyarságkutató Intézet, Bp., 2020, 133–140.

- SUDÁR 2020= SUDÁR Balázs: Hétország: Egy rejtélyes ország a 10. századi Kaukázusban. *Történelmi Szemle* LXII (2020), 1–9.
- SZABÓ 2022= SZABÓ Géza: A honfoglalás kori női hajfonatkorongok „mitikus” négy lábú állatai. *Kőrösi Csoma Sándor. Az idők arcai*. Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület. Kovászna, 2022, 291–300.
- SZÁNTÓ 2020=SZÁNTÓ Richárd: Ravennai Anonymus Cosmographiája és a korai magyar történet. *Acta Historica* 145 (2020), 1. sz. 101–125.
- TÜRК 2014=TÜRК Attila: A korai magyar történelem régészeti kutatása napjainkban. In.: *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. MTA BTK MÓT Kiadványok I. Szerk.: Sudár B. et al. Bp., 2014, 19–30.
- VINOGRADOV 1983=VINOGRADOV, V. B.: Altungarische parallelen zu einigen gräbern des alanischen gräberfeldes bei Martan-Ču. *Acta Archaeologica* Tomus 35. 1983, 211–220.

OROSZ NYELVŰ SZAKIRODALOM

- АЛЕКСЕЕВ 2012= Алексеев, А. Ю.: *Золото скифских царей из собрания Эрмитажа*. Санкт-Петербург, Издательство Государственного Эрмитажа. 2012.
- АРТАМОНОВ 1966=Артамонов, М. И.: *Сокровища скифских курганов в собрании Государственного Эрмитажа*. // Прага–Ленинград, «Артия», «Советский художник». 1966.
- ИВАНОВ 1999=Иванов, В. А.: *Древние угры-мадьяры в Восточной Европе*. Уфа, 1999.
- КРУГЛОВ 2016=Круглов, Е. В.: Государство гузов в памятниках археологии и по данным Ибн Фадлана. *Путешествие Ибн Фадлана: Волжский путь от Багдада до булгара*. Москва, Издательский дом Марджани, 2016, 186–225.
- МАЖИТОВ 1981=Мажитов, Н. А.: *Курганы Южного Урала VIII-XII вв.* Москва, Наука, 1981.
- ПЬЯНКОВ et al. 2014=Пьянков, А. В., Хачатурова, Е. А., Юрченко, Т. В.: *Возвращённые сокровища Кубани*. Краснодар, Традиция, 2014.
- РЫБАКОВ 1981=Рыбаков, Б. А.: *Язычество древней Руси*. Москва, 1981.